

APPENDIX D

משנת שיר השירים

מאת שאול ליברמן

לזכר החתן אלחנן בן פנחס בר קינה במקום שיר

שנינו במשנת ידים ספ"ג: אמר ר' עקיבא וכו' שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קודש ושיר השירים קדש קדשים. ובמסורת א"י של המדרשים: שכל השירים קודש ושיר השירים קודש קדשים. לפי פשוטו, שיר השירים הוא קדוש משירת משה.² ולא עוד אלא שלר' עקיבא היה 'יום' מתן שיר השירים,³ דוגמת 'יום' מתן תורה. ובשה"ש זוטא הוצ' בובר, עמ' 4, הוצ' שכטר, עמ' 5: ר' עקיבא אומר אלו לא נתנה שיר השירים בתורה כדאי היתה להנחיל את העולם,⁴ ועיי"ש בהוצ' שכטר, סוף עמ' 49.

אין להבין את הדברים, אלא אם נניח שר' עקיבא סובר ששירה זו נאמרה בסיני. ואפשר שלדעתו הקב"ה בעצמו אמרה. ואמרו בריש שה"ש זוטא: ר' נתן או' מלאכי השרת אמרו אותה וכו', רבן גמליאל אומר הקב"ה אמרה, שנ' שיר השירים, השיר הנבחר

1 עיין מ"ש במבוא לתוספת ראשונים ח"ב, עמ' 9, בהערה. ויש להוסיף גם מחזור ניני, עמ' רפ"א ועיי"ש, עמ' רע"ה.

2 המפרשים פירשוהו שהוא קדוש מכל השירים שאמר שלמה, עיין בפירוש הראב"ע ומ"ש בתוספת ראשונים הנ"ל. וכן מוכח ממסלו של ר' אלעזר בן עזריה בשה"ש פ"א סוף פסוק א', הוצ' ראם, ג' ע"ד. אבל עיין בהמשך הדברים שם. ובשה"ש זוטא שם, הוצ' בובר, עמ' 9, שכטר, עמ' 10: עשר שירות הן וכו', שירת משה וכו' ושיר השירים משובחת מכולם וכו', אמר ר' אלעזר בן עזריה מל וכו' כך הקב"ה סילת את הנביאים מתוך התורה, ואת הכתובים מתוך הנביאים, ושיר השירים נסלתה מכולם. ועיין שם בהערה בובר ל"ב ול"ד, ובהערות שכטר, עמ' 68, והעירו שם גם על תרגום שה"ש במקומו. ועיין בדרשות ר"ן שויעב, ליום אחרון של פסח, דפוס קראקא, מ"ב ע"א, שהעיר על התרגום.

3 בגליון של משנת ידים מכת"י הננייה ולפי פורת, לשון חכמים, עמ' 184, הערה (1) הנירסא היא: כיום שנשתנה בו שיר השירים (עיין מ"ש בשמ"י). ונראה שיש כאן גירסא אחרת, ולא פירוש לגירסא, נחתנה בו שיר השירים, כלומר, שניתנה בו מנילת שה"ש. לפי גירסת הגליון הכוונה ליום ששנו את משנת שה"ש (עיין מ"ש ע"ז להלן בפנים בהמשך דברינו). וכ"ה הסיגנון בספרי שופטים פ"ס ק"ס, הוצ' ר"א פינקלשטיין, עמ' 211: משנה התורה שעמידה להשתנות. ובכ"א שם: להיות שונין אותה על פה (עיי"ש בשנו"ס. ועיין מאירי סנהדרין, עמ' 74), כלומר ביום הקהל. והנוצרים פירשוהו לפי דרכם, עיין בספר חרב פיפיות לאירי בן שבת, הוצ' רונטל, עמ' 63, וכיוון שם לספרי הנ"ל.

4 עיין מ"ש במחברתי מדרשי תימן, עמ' 14, הערה 1, ומ"ש ניסי ר"א הלכין בסה"י לכבוד מרכס (החלק האנגלי), עמ' 393, הערה 21. ועיין הסיגנון בברייתא של אבות, פרק קניין תורה, בתחילתה. ובמשנה עצמה מתקבל פירושו של הלכין.

4 ועל פיו פייט במחזור ניני, עמ' רפ"א, ועיי"ש, ועמ' רע"ה.

מכל השירים. ובשהש"ר פ"א, ב', מוחלפת השיטה, עיי"ש. ועיין בבלי שבועות ל"ה ב'. ולפי שיטות אילו אין שיר השירים מקלס את מעשה הים ומעשה סיני לאחר זמן, אלא אף הוא באותה שעה נאמר.

ובשהש"ר פ"א, ב': היכן נאמרה (כלומר, שירה זו), ר' חנינא בר פפא אמר בים נאמרה, המד"א (שה"ש א', ט') לסוסתי ברכבי פרעה. ר' יודא ברבי סימון אמר בסיני נאמרה וכו', ר' יוחנן אמר בסיני נאמרה וכו', ר' מאיר אומר באהל מועד נאמרה וכו', רבנין אמרין בבית עולמים וכו', ועיין בפירוש מהר"ו שם. ובאמת כל השיטות הללו של תנאים הם, וכל אחד טרח לפרש את המגילה בעקביות ע"פ שיטתו הוא. וכן במכילתא דרשב"י, הוצ' אפשטייןמלמד, עמ' 143: ועליהם מפורש בקבלה (שה"ש ב', י"ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה, ר' אליעזר אומר, אין דבר זה אמור אלא על הים, הראיני את מראיך וכו', ומראך נאווה⁵. ויאמן העם. ר' עקיבה אומ' אין דבר זה אמור אלא לפני הר סיני, הראיני את מראיך (שה"ש שם). ועיין גם במכילתא דר' שמעאל, מס' דבחדש פ"ג, הוצ' הורוביץ, סוף עמ' 214 ואילך. ובשהש"ר פ"ב, י"ד, הובאו דברי ר' אליעזר ור' יהושע (בשניונים), ואח"כ אמרו: ר' הונא וכו' פתרי קרייה על דעתיה דר' מאיר באהל מועד וכו', אינון פתרון לה על דעתיה דר' מאיר באהל מועד, אף אנא נפתרינה על דרבנן⁶ בבית עולמים וכו'. הרי לך שכל אחד טרח לפתור את הפסוקים ע"פ שיטה קבועה.⁷

וכן בשהש"ר פ"ב, ב': כשושנה בין החוחים וכו'. ר' אליעזר⁸ פתר קרייה בגאולת מצרים וכו'. ובמכילתא בא רפ"ז, עמ' 22: אבא חנן משום ר' אליעזר אומר זה חפזון שכינה, אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר. קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב' ח'), ואומר הנה זה עומד אחר כתלנו (שם ט'). ובמדרש תנאים, עמ' 91: אבא חנן אומר משום ר' אליעזר זה חפזון שכינה, אע"פ שאין ראייה וכו' קול דודי דופק (שה"ש ה' ב'), הנה זה עומד אחר כתלנו. ובשהש"ר פ"א, י"ב: ר' אליעזר ור' עקיבא וכו', ר' אליעזר אומר עד שהמלך במסיבו, עד שמלך מלכי המלכים הקב"ה במסיבו, ברקיע, כבר הר סיני מתמר באור, שנאמר וההר בוער באש (דברים ד', י"א). ר' עקיבא אומר עד שמלך מלכי המלכים הקב"ה במסיבו ברקיע כבר וישכן כבוד ה' על הר סיני (שמות כ"ד, ט"ז). והמפרשים נדחקו מאד לפרש את ההבדל בין ר' אליעזר ור' עקיבא. ועיין בחידושי הרש"ש שם שעמד על הלשון. מתמר, ועיין גם בפירוש מהר"ו שם,

⁵ בשהש"ר פ"ב, י"ד: ר' אלעזר (צ"ל: אליעזר) פתר קרייה בישראל בשעה שעמדו על הים וכו', ומראך נאווה. שהיו ישראל טראין באצבע, ואומרים זה אלי ואנוהו. ועיין מ"ש להלן הערה 15.

⁶ בדפוסים חדשים: על דעתיה! ועיין מ"ש על סיגנון זה בגנוי קדם של ליון ח"ה, סוף עמ' 184 ואילך.

⁷ וכן ר' יוחנן שסובר שהש"ש נאמרה בסיני (עיין מ"ש לעיל בפנים) הרבה לפרש כמה פסוקים בשיטתיה, עיין שהש"ר א' ב' (הוצ' ראם, ד' ע"ד, ד' ד' (כ"ג סע"ד), שם (כ"ד ע"א), ספ"ה (ל"ב ע"ג) ועוד.

⁸ וכצ"ל גם בו"ר פכ"ב, ב', הוצ' ר"מ מרגליות, עמ' תקכ"ז, כנירסת כ"י, עיי"ש בשנו"ס. ותקנו ר' אלעזר⁹ מפני המחלוקת של האמוראים להלן שם, אבל באמת אינה עניין כלל לדברי ר' אלעזר. עיי"ש.

ודבריהם דחוקים מאד. ובדרך אולי ושמה נראה שצ"ל בדברי ר' אליעזר: ה"א סנה (במקום ה"ה סיני) מתמר באש, שנאמר והסנה (במקום: וההר) בוער באש (שמות נ', ב'). ובמדרשות לפסוק זה: י"מ כן אמרו האש של מעלה מעלה לולבין. ופירושו ביפה תואר ובדר"ל שדרשו ב, לבת אש שבפסוק זה. ובקטעים מתנחומא כ"י ועוד¹⁰ גורס שם: מעלה לובלבין, כלומר הסנה מעלה לובלבין ומפריח באש, כמפורש בתרגום המיוחס ליונתן שם בנוסח כ"י.¹¹ וכן במדרש הגדול שם, הוצ' ר"מ מרגליות, עמ' מ"ז: שראה את הסנה והוא מלכלב ועולה מתוך האש וכו'. והסנה כשהוא מלכלב, וזרדים הוא מלכלב, כמפורש בשמ"ר פ"ב ה'. ולפ"ז מתפרשים יפה דברי ר' אליעזר, וכוונתו עד שהמלך עדיין ברקיע, לפני מתן תורה, וכבר היה סנה מחמר באור, ועושה תמרות ולובלבין ונותן ריחו (גנדי נתן ריחו).¹² ואף שדברי ר' עקיבא סתומים, מ"מ ברור שבא להוציא מדברי ר' אליעזר, ומפרשו במתן תורה בסיני, עיין בדברי ר' פנחס בשם ר' הושעיה להלן בשהש"ר שם, והשנה מכילתא, בחורש פ"ג, עמ' 214, ד"ה ויהי ביום השלישי. נמצאנו למדים שאף כאן התנאים בשיטתם; לר' אליעזר רומז כאן לסנה, ושיבחו כן בים, ולר"ע הכל בהר סיני.

וכן סובר ר' פפייס באבות דר"ן ג"א פכ"ז, מ"ב ע"א: כנסת ישראל היחה משבחת (כלומר, על הים) על סוס רכב פרעה וכו', כדבריו¹³ במכילתא, ויהי פ"ז, עמ' 112 (ובמקבילות, עיין בציונים שם): לססתי ברכבי פרעה (שה"ש א', ט). רכב פרעה על סוס זכר וכו', א"ל ר"ע דייך פפוס וכו'. ומפסוק זה הרי הוכיח ר' חנינא בר פפא בשהש"ר פ"א, ב' (בתחילתו) ששיר השירים נאמר על הים. ולפי דרכנו למדנו שכבר נחלקו התנאים, ר' אליעזר ור' עקיבא, היכן נאמרה השירה; לדברי ר' אליעזר נאמרה על הים (ואף פפוס סובר כן), ולר' עקיבא נאמרה בסיני. ובשה"ש זוטא (בזכר עמ' 9, ששטר, עמ' 10): וחכמים אומרים מהר סיני נחנה.

ובשהש"ר פ"ב, ט': במצרים ראו אותו וכו', בים ראו אותו וכו' בסיני ראו אותו וכו'. ועיי"ש פ"ג, ז'. דברים הללו עיקרם בברייתות בדברי תנאים, עיין מ"ש להלן. ובדבר הזה ליברמן, עמ' 14: א"ר חייא הגדול לא המלאכים היו עושין כן, אלא הקב"ה בכבודו (כלומר, היה כביכול מטפל בחינוכות שולדו במצרים) וכו', והיו מתגדלין ונכנסין בעדרים לבתיהם וכו', והוא (כלומר, אמו של החינוק) שואלתו ואומרת לו, מי היה מגדלך, והוא אומר לה בחור אחד קוּוץ נאה שאין כיצא בו, ועיי"ש בהערות. ועיין מדרש שה"ש הוצ' גרינהוט, י' סע"א ואילך. ובשמ"ר פכ"ג, ח': אמר ר' יוחנן מיד היה יורד הקב"ה בכבודו כביכול וכו', והיו אומרים להם בחור אחד נאה ומשובח היה יורד ועושה לנו כל צרכינו, שנאמר (שה"ש ה', י') דודי

⁸ = היה, ובכ"י אי אפשר לפעמים להבחין בין ר"ש וי"ד, עיין פ"ש בחוספת ראשונים ח"ג, עמ' 154, שם, עמ' 124 ועוד.

⁹ שמ"ר פ"ב, ה, תנחומא סי' מ"ו.

¹⁰ עיין מ"ש בסמטרי חזנות ניי ב, סיני, שבת תרצ"ט, עמ' רל"ז, ובצופה האנגלי, סדרא חדשה, חל"ז (1946), עמ' 318.

¹¹ עיין מ"ש בצופה האנגלי שם.

¹² בקצת דוחק אפשר לפרש את המדרש גם בלי הגהה. וכוונת ר' אליעזר להר סיני, חורב, שהוא הסנה. ובפרקי דר' אליעזר פמ"א, הוצ' הרד"ל, צ"ע: ר' אליעזר אומר (כניסת כ"י, ג', עיין חורב ח"י, ניוק תש"ח, עמ' 219, ובהערות שם, עמ' 281) מיום שנבראו שמים וארץ נקרא שם ההר חורב, ומשנלה הקב"ה על משה מתוך הסנה, על שם הסנה נקרא סיני, הוא חורב. ולענייננו הכל אחד, אבל מחזור יוחר, כמו שהנהגו.

¹³ והוא פפוס הוא ר' פפייס שבאבות דר"ן, עיין בשנ"ס במכילתא.

צח ואדום דגול מרבבה. וברור שאף קוץ שברב"ר הנ"ל הוא רמז לאותו פסוק: קצותיו תלתלים.¹⁴

וכן ר' אליעזר הסובר ששיר השירים נאמר על הים (עיין מ"ש לעיל), אף הוא אומר שראו אותו כביכול ממש, כמפורש במכילתא, שירה פ"ג, סוף עמ' 126: זה אלי ואנוהו (שמות ט"ז, ב'). ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל וכו', אלא כיון שראוהו הכירוהו, פתחו כולן פיהן ואמרו זה אלי ואנוהו. ועיין במכילתא דרשב"י, עמ' 78, ובספרי חזקת הברכה פ"ס שם, סוף עמ' 398, ומדרש תנאים שם עמ' 211. ומספרי התנאים גם במדרש האמוראים, דוגמת דב"ר הוצ' ליברמן הנ"ל, עמ' 15: לפי כשבאו לים וראו אותו היו מראים לאמותם באצבע, ¹⁵ ואמרין להן זה אלי ואנוהו, זהו שגדלני וכו'. ובמכילתא, שירה פ"ה, עמ' 129: לפי שנגלה על הים כנבור עושה מלחמה וכו'. ובמכילתא דרשב"י, עמ' 81: לפי שכשנגלה הנקב"ה על הים נראה להן כנבור עושה מלחמה. ובנספח לאגדת שה"ש של שכטר, עמ' 87: ראשו כתר פז (שה"ש ה', י"א). זה ממהמ"מ (=מלך מלכי המלכים) שנראה לישראל ברוב דמיונות, שנגלה עליהם על הים לעשות מלחמה עם פרעה נגלה כנבור, מפני שבחור נאה למלחמה, שנ' ה' איש מלחמה (שמות ט"ז, ג').¹⁶ וכשם שראו אותו כביכול, כן ראו אף את המרכבה שירדה לים,¹⁷ ואמרו בששה"ר פ"א, ט': אמר ר' יודן מבין גלגלי המרכבה שממן הקב"ה והיטסין על הים. אמר ר' חנינא בר פפא (והוא סובר שם פ"א רפ"ב שהשירה על הים נאמרה) בשר ודם שהוא רוכב על טוען, על דבר שיש בו ממש, אבל הקב"ה אינו כן, טוען את רכובו,¹⁸ ורוכב על דבר שאין בו ממש וכו'. והם מפרשים. אפריון עשה לו שלמה (שה"ש ג', ט') על כסא הכבוד והמרכבה, עיין שה"ר לפסוק זה.

מאידך גיסא הסוברים שהשירה נאמרה בסיני, אף הם אומרים שראו אותו כביכול ממש, וכן בששה"ר פ"א, ב': [ישקני מנשיות פיהו]. ר' יוחנן פתר קרייה בישראל בשעה שעלו להר סיני וכו', תני ר' שמעון בן יוחאי, כך תבעו, אמרו רצונו לראות כבוד מלכנו. ועיין שה"ש זוטא פ"א, ב', הוצ' בובר, עמ' 10, שכטר, עמ' 11. ובמכילתא, שירה פ"ד, עמ' 129: נגלה בסיני כוקן מלא רחמים, שנ' ויראו את אלהי ישראל (שמות כ"ד, י'). ועיין מכילתא דרשב"י, עמ' 81, ובנספח לאגדת שה"ש של שכטר, עמ' 87, ובבלי חגיגה י"ד א'.

ואף את המרכבה ראו שם,¹⁹ כמו שאמרו בפסיקתא דר"כ, בחודש השלישי, ק"ז ע"ב (ובמקבילות): אמר ר' אבדימא איש חיפה, שנית במשנת שירד הקב"ה בסיני בעשרים ושנים אלף כתות של מלאכי השרת וכו'. ד"א רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים ס"ח, יח), מלמד שירד עם הקב"ה עשרים

14 וכו' רמח (קווצים) בספרי חזקת הברכה פ"ס שם, הוצ' ר"א פינקלשטיין, סוף עמ' 398, עיי' בשנרס. ועיין בערות הבוש ח"א, עמ' 11.

15 עיין לעיל הערה 5, ומ"ש בסה"י לכבוד שוקן, עלי עיין, עמ' 78. ועיין שמור פכ"ג, ה', שם פ"א סוף סי' י"ב, בבלי סוטה י"א ב', פרקי דר"א פס"ב, הוצ' הרד"ל, צ"ט ע"ב.

16 ועיין במה"ג ואתחנן (הסגלה של הרמ"ז חסידה, ח"ח, עמ' 62), תנחומא יתרו, הוצ' בובר סי' ט"ז (ובמקבילות), בבלי חגיגה י"ד א'.

17 עיין מ"ש להלן הערה 24.

18 עיין מ"ש בתרביץ שכ"ז, סוף עמ' 186 ואילך.

19 ועיין לעיל הערה 17.

ושנים אלף מרכבות, וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראה יחזקאל. רכב אלהים. מכת²⁰ שעלה (צ"ל: שעלת) מבבל אמרו שירד עם הקב"ה לסיני כעשרים ושנים אלף מרכבות, כך שנה אליהו זכור לטוב וכו'. ועיין בפסיקתא רבתי פכ"א, הוצ' רמא"ש, ק"ג ע"ב.

וכבר הראינו לעיל שעיקר גילוי הקב"ה כביכול בדמותו ובמרכבתו על הים ובהר סיני מסורת של תנאים היא, ומשניות הן. ושיר השירים משבח ומקלס את הקב"ה ואת דמותו כביכול, ומפרש גם את המרכבה, עיין להלן, ועיין שהש"ר פ"א ד' (הביאני המלך חדריו), תוספתא תנינה פ"ב ה"ד (ומקבילות) ובבלי שם ט"ז א'. ועיין שהש"ר פ"ג ט', י"א, וירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד, נ"ח ע"א. ובשהש"ר פ"א ב' (הוצ' ראם, ד' ע"ג): אמר ר' ברכיה שנה לי ר' חלבו, הדבור עצמו היה נחקק וכו', ועיין לעיל שם בשם רשב"י, ובספרי וזאת הברכה פ"ס ש"מ"ג, עמ' 399. וכן להלן שהש"ר פ"א, י"ב: [עד שהמלך במסכו נרדי נתן ריחו] וכו', אלא מסמטא²¹ עלתה בידם מן הגולה, ושנו בה, שקפץ להם מעשה העגל, והקדים להם מעשה המשכן.²² ומכאן שכמה עניינים ממדרש שה"ש משניות הן, ושתי פעמים אנו מוצאים בעניינים שעלה להם כן מן הגולה, ושנו בה,²³ כמו שהבאנו לעיל. והתנאים היו עקביים בפירושים, ודרשו את שה"ש כל אחד לפי שיטתו, אלא שהאמוראים פירשו לפי דעות תנאים חולקים.²⁴

²⁰ בילקוט המכירי תהלים ס"ח, קס"ז ע"א: מרכבת. ובמדרש תהלים שם, הוצ' בובר, ק"ס ע"א: משום כה. וכן העתיק יעללינקע בבית המדרש ח"ה, עמ' 78. ובפסיקתא רבתי, הוצ' רמא"ש, ק"ג ע"ב: במסורת וכו' גם בד"ר שם, ל"ז ע"ג. וקשה להאמין שגירסא פשוטה זו נשתבשה בכל המקורות בפנים שונים. ועיין תנחומא יתרו, הוצ' בובר סי' י"ד, הערה ע"ו. ואף משם ברור שהסמיטו מאמר זה משום שלא הבינו אותו, עיי"ש. ועיין בהערות רמא"ש לסדר אליהו רבה, סוף עמ' 119 ואילך, וסדר אליהו זוטא, עמ' 179, ודבריו אינם מחוורים כלל. ועיין לעיל עמ' 6 הערה 9. ועיין להלן הערה 21.

²¹ כ"ה בד"ר. ובאות אמת: נ"א מסורת. ובמתנות כהונה שם: ובספר ישן גרס וכו' מסורת. ועיין מ"ש לעיל הערה 20. ושם צ"ל: מסטורא, עיין ערוך ערך מסטר.

²² הנכון הוא בפירוש מהר"ו שם. ודבריו מקויימים ע"י סדר אליהו זוטא פ"ד, הוצ' רמא"ש, עמ' 179. ועיין בבלי שבת פ"ח ב'.

²³ אף שהנאונים קראו גם למדרשי אנדה, משניות, עיין גנוי שכטר ח"ב, סוף עמ' 88 ואילך. ועיין אוה"צ תענית, עמ' 8. וכן ריגל בספרי קבלה, במתניתא, וכדומה. אבל בנידון שלנו הכוונה למשניות ממש, לברייתות של תנאים, שאף להן קראו, משניות.

²⁴ בשמ"ר פ"ג, ב', פמ"ב, ה', פמ"ג, ח', תנחומא כי תשא כ"א, אמרו שעשו את העגל ע"פ השור שבמרכבה שראו בסני. אבל היה קיים מדרש אחר לשה"ש שדרשו בו שעשו את העגל ע"פ המרכבה שבים, עיין מ"ש במחברתי, מדרשי חיים, עמ' 17 ואילך, וסמכוהו לפסוקים בשה"ש. ומדרש זה הוא בשיטת ר' אליעזר ששיר השירים נאמר על הים. ועיין במדרש שה"ש הוצ' גרינווט, י"ג ע"ב, ומכילתא בא פ"ד, עמ' 61, שם, ויסע פ"א, עמ' 163 ור' יהודה שנה את משנת ר' אליעזר, כתוספתא ובחים ספ"ב ומקבילה), ספרי בהעלותך פ"ס פ"ד, עמ' 82 ומקבילות. ועצם האנדה שעשו את העגל ע"פ שור המרכבה, אנדה תנאים היא, כפי שראה לנכון ר"ל ניצבורג בספרו אנדות היהודים ח"ו, עמ' 82, הערה 271. וכבר בא ר' פפייס להוציא מלבות האומרים כן, עיין מכילתא בשלח פ"ו, סוף עמ' 112, ומקבילות.

ומן המדרשים שלנו לשה"ש הסמיטו תכופות את עניין העגל, שכן כותב המיוחס לרס"ג (לשה"ש א', י', נאון הנאונים של רש"א ווערטהיימער עמ' פ"ה): דע כי פירוש נאון לחיך, ותורי זהב, ועד שהמלך, וצרור המור, ואשכול הכופר דודי, הם (כלומר פ"א, י"א-י"ד) סמכים, בפירוש אלו החמשה פסוקים הוא סספר עבודת העגל וכו'. ולפינו במדרשות נדרש פסוק י"א (תורי זהב ונקודות הכסף) על מעשה העגל במדרש שה"ש חוצ' גרינווט, י"ג ע"א ואילך, ופסוק י"ב (גדרי נתן ריחו) נתפרש בשה"ר ובמקבילות למעשה העגל. ומן התרגום לשה"ש ולקח טוב שם מוכח שהיו לפניו מדרשים שדרשו את הפסוקים בפ"א, י"ב-י"ד על מעשה העגל. ועיין גם

מעתה מקובלת עלי הנחתו של שלום שהמשנה (עיין להלן) של שיעור קומה הוא מדרש קרום לשה"ש פ"ה, י'–ט"ז, שהיה כלול במדרש שה"ש עתיק. שיעור קומה הוא קילוס ושבח להקב"ה בצורה שדרכה נפלאה מאתנו. ובמכילתא בשלה, שירה פ"ג, עמ' 127: [זה אלי ואנוהו וכו']. ר' עקיבא אומר אדבר בנאות י²⁵ ובשבחיו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אומות העולם וכו', וישראל אומרים להם לאומות העולם מכירים אתם אותן, נאמר לכם מקצת שבחו, דודי צח ואדום דגול מרובה (שה"ש ה', י'). כיון ששומעים שכך שבחו אומרים לישראל נלכה עמכם וכו'. וכ"ה (סחם) בספרי וזאת הברכה פיס' שמ"ג, עמ' 399, אלא ששם הובאו כל ראשי הפסוקים משה"ש ה', י'–ט"ז. לא גילו לנו רז"ל את מהות השבח שיאמרו לאומות העולם, ומה ישיע עליהם עד שיאמרו, נלכה עמכם. אבל ברור שהפסוקים הללו כללו את השבחים בה"א הידיעה. ועיין גם במכילתא, שירה פ"א, עמ' 120.

ובפירושו ר' עזרא לשה"ש שם (כ"ב סע"ב): אחול במדרש שיר השירים דודי צח ואדום, דמותו מאודם, משחור, מלבן, כך דמותו של הקב"ה (יחזקאל א' כ"ח) כמראה הקשת אשר יהיה בענן.²⁶ ובמשנת חגיגה פ"ב סמ"א: וכל מי שלא חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם. ובבבלי שם ט"ז א': מאי היא? ר' אבא אומר זה המסתכל בקשת וכו', דכתיב כמראה הקשת אשר יהיה בענן וכו'. ובשיעור קומה קרוב לסופו:²⁷ א"ר ישמעאל כשאמרתי דבר זה לפני ר' עקיבא, אמר לי כל מי שהוא יודע שיעור זה של יוצרנו ושבחו של הקב"ה שהוא מכוסה מן הבריות מובטח לו שהוא בן עולם הבא וכו', אני ור' עקיבא ערבין בדבר זה שכל מי שהוא יודע שיעור זה של יוצרנו ושבחו של הקב"ה מובטח לו שהוא בן עולם הבא, ובלבד שהוא שונה אותו במשנ' בכל יום ויום. וכבר הסמיכו הגאונים (עיין אוה"ג חגיגה, סוף עמ' 18 ואילך) את הברייתא של שיעור קומה למשנתנו הנ"ל, ועיין בתוספות ר"ד חגיגה ט"ז א' ד"ה כל. ואף ר' עקיבא לא אמרו אלא על מי שידע, שיעור זה של יוצרנו ושבחו, כעין שאמרו בבבלי מגילה כ"ה א': סימתינהו לשבחיה דמרך? ובירושלמי ברכות פ"ט ה"א, י"ב ע"ד: לך דומיה תהילה אלהים בציון (תהלים ס"ה, ב'), וכו', למרגלית דלית ליה טימן, כל שמשבח בה פגמה. ובפירושו לשה"ש למחבר תימני:²⁸ אמ' לפני רבן גמליאל אם אין לבריות רשות להגיד אמתתו של בורא, יש להן רשות להגיד שבחו, היך דכת' (שמות ל"ג, כ') כי לא יראני האדם וחי, חיים תלויין בשבחו, אבל אמתתו מסותרת וכו'. שיעור קומה הוא השבח של אמת, ואין

בקטע ממדרש שה"ש שפרסם מאן בשנתון של ציצציני חי"ד, עמ' 335. ולפינו בשה"ש פ"ג ה', וכן בדבר פ"ו, ח', במ"ר רפ"ה, תחומא ויקהל ס"י ז', אין רמו למעשה הענל. והוא משום שרעת ר' יהודה היא שאין דורשין שה"ש לגנאי (שה"ש פ"א, י"ב, פ"ב, ד'), אעפ"י שגם בשה"ש שלנו נשרדו הרבה דרשות לשה"ש במעשה הענל. ומדרש שה"ש צורף חוקק יותר משאר מדרשים. ועיין גם באבות דר' נתן פ"כ, ל"ז רע"א.

²⁶ עיין ערוגת הכושם הוצ' ר"א אורבך ח"א, עמ' 11, הערה 11. אבל גם בספרי חזקת הברכה פיס' שמ"ג 399: כיון ששמעו אומות העולם נאותו ושבחו. ובמס' סופרים פ"ג ה"ז, היגר 133: הרבות בנאות אלן.

²⁷ בפירושו הגאדות שלו, עמ' 70, מעתיק כן בשם מדרש שה"ש, וממשיך עד סוף הפרק. וספק גדול הוא אם ההמשך הוא מאותו מדרש, עיין בפירושו לשה"ש שם. ולעצם העניין עיין בחוספ' ר"ד חגיגה ט"ז א' ובפנח עינים להחיד"א שם.

²⁸ מרכבה שלטה, ל"ח ע"ב.

28 סה"י לכבוד שטיינשניידר, עמ' 58, עיין מ"ש ב, מדרשי תימן, עמ' 12 ואילך.

לבריות רשות להגיד אמתתו שהיא מסותרת ומכוסה מן הבריות, ועיין מ"ש ע"ז להלן.

ספר עתיק זה היה מקודש באומה, וכשנשאל יהודי צרפתי במאה האחת עשרה לספירה הרגילה מה היא דעת היהודים בצרפת על האגדות של שיעור קומה, ענה: כמפי הגבורה.²⁹ ויש רגלים לדבר שספר זה היה ידוע גם לר' אליעזר הקליר, וקראו בשמו.³⁰ והנאונים החשיבו ספר זה (עיין אוה"ג חגיגה, עמ' 11 ואילך), ואף ר' סעדיה לא פסל אותו (עיין אוה"ג ברכות, התשובות, עמ' 17). וקרוב לוודאי בעיני שאף הרמב"ם האמין בו בימי ילדותו, שהרי כן הוא בפיה"מ שלו לסנהדרין פ"י, היסוד השביעי: ושנבאר בתחילת מציאות המלאכים ושינוי מעלותיהן, מן הבורא השם יתברך וכו', עד שנבאר בצורות שזכרו הנביאים שראוי לבורא ולמלאכים, וכנס בזה שיעור קומה ועניינו. ולא יספיק בעניין זה לבדו, ואפילו יהיה מקוצר בתכלית הקיצור מאה דפים וכו'. ואשר לתשובת הר"מ בהוצ' רא"ח פריימן זצ"ל סי' שע"ג, עמ' 343, הרי נעלם ממנו (וממני ב.שקיעין, עמ' 12) שהמקור הערבי נתפרסם ע"י גאטטליעב (פיה"מ להר"מ סנהדרין, הנובר 1906, עמ' 97), והנוסח שם (לפי תרגומו של הנ"ל): אנשי מערב שאלו את רבינו משה ז"ל מה דעתו בשיעור קומה, האם יתקיימו דברי האומרים שהוא חיבורו של אחד הקראים, ומסרו כך מפי הדרתך, או הוא סוד מסודות החכמים, תוכו דברים במה שלמטה ובמה שלמעלה, כמה שכתב רבי חייא בספר מספריו. ושכך כפול. תשובת רבי משה בי רבי מיימון ז"ל אל אנשי מערב: מעולם לא הייתי סבור שהוא לחכמים. חס להם. שוב חס להם. אינו אלא חיבורו של אחד הדרשנים בין הרומים, לא דבר אחר וכו'. התשובה, כנראה, אף כאן משובשת במקצת, ומתוך התשובה המרגומת של הר"מ, מעולם לא הייתי סבור וכו' משמע לכאורה שייחסו לו את הדברים, ושאלו: ומסרו כך מפי הדרתך, או שהוא סוד וכו', כלומר, אף זה מסרו מפי הדרתך. והנוסח הנכון בתשובה הוא כבהוצ' פריימן הנ"ל: איני רואה כי הוא מן החכמים וכו'. אבל בילדותו האמין הר"מ בקדושת שיעור קומה, ונמשך אחרי ספר יסוד מורא של הראב"ע, שער א', ט"ז ע"א, שהשפיע הרבה על הר"מ,³¹ ואח"כ חזר בו ומחק את המלים פי דלך שיעור קומה ומענאו,³² כרגיל בפיה"מ שלו, ולפנינו, וכן בארבעה כ"י, נשרדה לנו המהדורה קמא של הספר. והרי הר"מ רגיל לכתוב דברים קשים נגד הפירושים של עצמו בפיה"מ מהדו"ק, עיין מ"ש במבוא לה' הירושלמי להר"מ, עמ' ז' (לפיה"מ כלאים פ"ט מ"ח), ועמ' י"ב ד"ה לאורן. ובחיבורו פ"ג מה' תשובה ה"ז פסק שהאומר שהוא גוף ובעל תמונה הרי זה מין. ושום כרכורים של גאטטליעב לא יועילו לשבש את

29 עיין במחברתי שקיעין, עמ' 11 ואילך.

30 בפיוטיו בן קליר שפרסם פרנקל בסה"י לכבוד צונץ, עמ' 212: כדמות בורא היות דמותו, פִּשְׁעוֹרָא קָן נִכְה בְּכִי, עיי"ש הערה 13) קומתו, כאימת יוצרו על כל אימתו. ולפי בקשתי הודיע לי ידידי פרופ' שלום שפיגל שבכ"י קטגריא (TSH 3:10) הנירסא היא: כשיעור קומה קומה. ועיין מ"ש פרנקל בסה"י הנ"ל (החלק הגרמני), עמ' 171. ומכאן ששיעור קומה' כבר היה בזמנו של הפייטן שם קבוע למדות יוצרנו כביכול.

31 כבר הוכיח הר"פ פערלא בהקדמתו למניין המצות של הרס"ג, עמ' 16 ואילך, שהרמב"ם שאב בקביעות מספר זה. ועיין גם בפירושו לשמות ל"ג כ"א.

32 אבל הן ישנו בשני כת"י, עיין בהוצ' גאטטליעב (שהוכרנו בפנים), עמ' 51, הערה נ', וכ"ה בכ"י ישן נושן (קובץ ענעלאו 290) 37 רע"א, ובכ"י חימני של אדלר בביה"מ כאן. ועיין מ"ש גאטטליעב שם. עמ' 98, בשם העתקת חרזי כת"י. ורק בשני כת"י חסרות המלים הללו. ועיין בהקדמת הר"מ לפרק חלק, הוצ' האלצער, עמ' 24, ועמ' 38, הערה 160.

הנוסח שבפיה"מ המקויים ע"י ארבעה כתי"י. ומתשובת הר"מ אין ראיה, כמו שכתבנו לעיל. ובמחברתי שקיעין, עמ' 12, הראיתי על הברייתא בבכורות מ"ד א': חוטמו גדול וכו', תנא כאצבע קטנה. ופירש הר"מ (בניגוד לרש"י): ושיעור חוטמו אמרו שהוא כשיעור אצבע קטנה שבידו. ובס' שיעור קומה: 33 אורך החוטם כאורך האצבע קטנה, עיין מ"ש, ועיין מ"ש 34 G. Sarton בי Isis חל"ג (1941), עמ' 72.

סוף דבר, מחוץ לפתרון שה"ש כפשוטיה היה קיים בישראל פירוש מגילה זו, רשום בכתב אמת, כפי שכבר כתבו המפרשים של ימי הביניים, עיין בפירוש הראב"ע בתחילת שה"ש, ועוד. ויפה סיכם ר"ן שועיב בדרישה, ליום אחרון של פסח, והוא מדרש שיר השירים: 35 כי דברי זה השיר סתומים וחתומים מאד וכו', ולכן דנהו קדשי קדשים, כי כל דבריו הם סתרי המרכבה ושמותיו של הקב"ה וכו', ואעפ"י שדבריו סתומים וחתומים יש בו נגלה וכו', ורבותינו ז"ל פירשו בדרך נגלה כי החתן הוא הקב"ה, והכלה כנסת ישראל. ועל שה"ש פ"ה, י"ט-ט"ז הוא כותב: 36 ועל דרך הקבלה הם ענינים נעלמים שאפילו המחשבה אסורה בו, הם המרכבה העליונה למעלה ממרכבת יחזקאל, והן הספירות וכו'. ובדרך זו תאר אותו גם המפרש התימני: 37 אשרי כל חרש ושונה 38 בו ויודע בענין מכתבו, נתיחד עם מלך במסבו וכו'. ולהלן שם (עמ' 53): וחכמ' אומ' מותר לקרות שיר השירים על פשוטה, ואין מורין בו דבר חכמה (כלומר, חכמת אמת) אלא לדיין או לראש העיר. ובבבלי חגיגה י"ג א': ולא במרכבה ביחיד. אין מוסרין ראשי פרקים אלא לאב בית דין וכו', ע"ש. ומכאן שפשוטה של שה"ש הוא בניגוד לסוד המרכבה. ושה"ש נדרש על דרך הפשט ועל דרך האמת המסותרת. 39 ובמחזור נ"י, עמ' רע"ב: שיר השירים אמת וודי, אין כל העולם בה כד"י. וכן מפורש בשה"ש פ"א, י"א: נקודות הכסף (שה"ש א', י"א). זה שיר השירים. מלה חתומה ומלה מסיימה, כלומר דבר חתום ודבר מסוים, 40 והיינו שעניניה חתום, סתום ורשום מצד אחד, ומסויים וגלוי מצד שני, פירוש על דרך הסוד, ופירוש על דרך הפשט, כשם שהנקודות (נקודות הכסף) שעל גבי האותיות שבתורה מורות על פירוש אחר שאינו כפשוטו. 41 וכשר' יהושע רצה להסיע את ר' ישמעאל לדבר אחר, שאל אותו היאך אתה קורא כי טובים (כלומר, מנשיקות פיהו כי טובים), דודיך—מין (שה"ש א', ב'), או כי טובים דודיך. 42 ובארו בירושלמי שם 43 שרמו לו לריש הפסוק: ישקני מנשיקות

33 ס' רז"ל, ל"ח רע"א, מרכבה שלמה, ל"ח ע"א.

34 ד"ר שלמה נדרה המנוח העירני בשעתו על מאמר זה.

35 ד' קראקא של"ג, מ"ב ע"ב ואילך.

36 מ"ג סע"ב. 37 עמ' 50, עיין לעיל הערה 28.

38 כנראה שזו היא מליצה ע"פ ב"מ ק"ז א': כריב ותני.

39 כמו שהעקתנו לעיל (עיין הערה 28, ובפנים שם): אבל אמתתו מסותרת. ועיין מ"ש להלן בפנים.

40 בדרשות ר"ן שועיב שהבאנו לעיל, מ"ב ע"ב: ואעפ"י שדבריו סתומים וחתומים יש בו נגלה כדברי שלמה שיש בהם משל ומליצה וכו', היה אומ' דבריו נגלה ונסתר. ואפשר שכתב ע"פ המדרש כאן, ופירש שיש בה במגילה דברים חתומים ודברים נגלים. אבל לפי פירוש זה קשה מה ענינו לנקודות הכסף.

41 עיין מ"ש בספרי (באנולית) הילניסמוס בא"י היהודית, עמ' 45 ואילך.

42 משנת ע"ז פ"ב מ"ה, וחוספתא פרה פ"י ה"ג, ואני מבטל מ"ש בתוספת ראשונים ח"ג, עמ' 248 ואילך, והפירוש הנכון הוא בלקטים מהגר"א בסוף שנות אליהו סדר זרעים, ופירושו מוכרח מסוגיית הירושלמי ומדרש שה"ש.

43 ע"ז פ"ב ה"ח, מא רע"ד.

פיהו, יש דברים שמשיקין עליהן את הפה, ועיין גם בשהש"ר שם במקומו. וכע"ז גם בבבלי ע"ז ל"ה א'. ובירושלמי ובשהש"ר שם הביאו גם את הפסוק כבשים ללבושך (משלי כ"ז, כ"ו). ובבבלי חגיגה י"ג א': ליגמרון מר מעשה מרכבה. אמר להו תנינא בהו דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד', י"א) וכו'. ר' אבהו אמר מהכא כבשים ללבושך.

ובירושלמי ובשהש"ר הג"ל אמרו שר' יהושע לא גילה לו לר' ישמעאל את טעם הדבר, מפני שהיה קטן, ורמז לו בפסוק ישקני מגשיקות פיהו. ואח"כ הביאו את הפסוק ממשלי הג"ל: כבשים ללבושך ומחיר שדה עתודים, ודרשו: בשעה שתלמידים קטנים כבשו לפניו דברי תורה, הגדילו ונעשו כעתודים גלי להם רזי תורה. ובוודאי שר' ישמעאל לא היה קטן ממש, שהרי קרא לו שם, ישמעאל אחי, ולא, ישמעאל בני, אלא שלא הגיע לבגרות גמורה.⁴⁵ ובבבלי חגיגה י"ג א': א"ל ר' יוחנן לר' אלעזר תא אנמרך במעשה המרכבה. א"ל לא קשאי. ופי' ר"ח: כלומר, איני בן חמשים שנה, ועיין בבלי קדושין ע"א א', ובחידישי אגדות המהרש"א שם. ועיין מ"ש בספרי הירושלמי כפשוטו, עמ' 458.

מעתה נאמנים עלינו דברי המפרש התימני הג"ל⁴⁶ שכתב: מעשה שדרש ר' עקיבה בשיר השירים, וכשהגיע לפסוק ישקני מגשיקות פיהו בכה רבן גמליאל, אמ' לו תלמידיו, ר' למה בכית, אמ' מפני שאין דורשין במעשה מרכבה אפלו ביחיד. אמ' ר' עקיבה לפניו, רבינו אין רשות לקורא לקרות בספר תורה עד שחזן הכנסת קורא לפניו תחלה,⁴⁷ מיד שתק רבן גמליאל ואמ' וכו'. וכנראה, שהכוונה שר' עקיבא דרש תחילה בפסוק ראשון של שיר השירים, שהוא המקודש שבכל השירים, ושנאמר בהר סיני ע"י הקב"ה, וכל שלמה האמורין בשה"ש קרש, שיר למי שהשלום שלו, חוץ וכו',⁴⁸ וכדומה. וכשהגיע לפסוק השני בכה רבן גמליאל וכו', והשיב לו ר' עקיבא שאפילו בתורה אין קוראין בלי רשות, ומכל שכן במעשה מרכבה, עיין תוספתא חגיגה פ"ב ה"א (אמ' לו תן לי רשות), ואינו מתכוון לדרוש יותר.

והוא מדרש שה"ש, הוא מעשה מרכבה, הוא שיעור קומה. ואם עדותו של אוריגינס נכונה (עיין לעיל עמ' 38) הרי החמירו ביחזקאל ובשה"ש יותר מן הפסוקים שנקראין ואינו מתרגמין ושאין לא נקראין ולא מתרגמין. והרי שנינו בתוספתא מגילה פ"ג (פ"ד בכ"ע) הל"ח: לא נקראין ולא מתרגמין. והסופר מלמד כדרכו. ולא נזכר בשום מקום שאסרו לסופר ללמד שיר השירים וכדומה. וכנראה שיש לפנינו חומרא שהעם קבל על עצמו שלא מדעת חכמים.

44 עיין מ"ש בתוספתא כפשוטו ח"א, עמ' 5, הערה 17.

45 מעין עדותו של אוריגינס (עיין לעיל עמ' 38) שהיהודים נהגו שלא ליתן רשות להחזיק ספר שה"ש לבני אדם שלא הגיעו לבגרות גמורה. אבל מכאן אין ראיה אלא שלא דרשו בשה"ש לצעירים.

46 סוף עמ' 52, עיין לעיל הערה 28.

47 תוספתא מגילה פ"ד הכ"א, עיין מ"ש בתוספתא ראשונים ח"א, עמ' 237.

48 בבלי שבועות ל"ה ב' ומקבילות.